

У процесі викладання спецкурсу «Права людини» використовувались різні методи, а саме:

1. Словесні методи навчання (міні-лекція, розповідь, пояснення, бесіда). Вони завжди застосовувалися з використанням наочності та власною діяльністю дитини.

Розповідь використовувалася, наприклад, коли необхідно було розкрити в доступній формі зміст поняття «права людини», інституції захисту прав людини тощо.

2. Практичні методи навчання (вправи, самостійна робота, дидактичні ігри, тренінги).

3. Наочні методи навчання (навчальні фільми, картини, плакати, фотознімки).

Міжпредметні взаємозв'язки: історія, правознавство, культурологія.

Для підсилення корекційного впливу під час викладання спецкурсу «Права людини» потрібно було застосовувати елементи арт-терапії, ізотерапії, музикотерапії.

Для правового виховання дітей-інвалідів і закріплення знань спецкурсу «Права людини» у центрах соціальної реабілітації має бути інформаційний куточок «Права людини».

Отже, сформованість правової обізнаності випускників реабілітаційних центрів з порушеннями опорно-рухового апарату надасть їм можливість бути свідомими і повноправними громадянами нашої держави. Також це сприятиме реалізації їхніх здібностей у суспільному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 386 с.
2. Інформаційна мережа по правах дитини: www.crin.org
3. Європейська дитяча мережа (EURONET): www.europeanchildrensnetwork.org
4. Європейська мережа омбудсменів по правах дітей: www.ombudsnet.org/enoc/
5. КОМПАСИТО. ПОСОБИЕ ПО ОБУЧЕНИЮ ДЕТЕЙ ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА.
6. Освіта в області демократії і права людини в Європі: www.dare-network.org.

УДК: 376.36:316.617

ОСОБЛИВОСТІ УМОВИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З АУТИСТИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Синьов В.М.

доктор педагогічних наук, академік НАПН України,

Шульженко Д. І.

доктор психологічних наук, професор

Інститут корекційної педагогіки та психології

НПУ імені М.П. Драгоманова

Стаття присвячена визначенню особливостей та психолого-педагогічних умов соціалізації дітей зі спектром аутистичних порушень.

Статья посвящена определению особенностей и психолого-педагогических условий социализации детей со спектром аутистических нарушений.

The article is dedicated to specifics and psychology-pedagogic conditions of socialization of children with a spectrum of autistic disorders.

Ключові слова: аутичні діти, спектр аутистичних порушень, соціалізація, комплексний підхід, корекційно-педагогічний процес.

Ключевые слова: аутичные дети, спектр аутистических нарушений, социализация, комплексный подход, коррекционно-педагогический процесс.

Key words: autistic child, autistic spectrum disorders, socialization, complex approach educational rehabilitational, mental pedagogical process.

Соціалізація розглядається як єдиний процес антропогенезу (становлення людини як родової істоти) та соціогенезу (становлення суспільної людини), що виокремлює в ньому гомонізацію – залучення індивіда до роду; соціальну адаптацію, проявами якої є стандартизація мови, жестів, сприймання, формування характеру, цінностей; енкультурацію – засвоєння класичної культурної спадщини; інтеграцію – як розвиток ієрархії мотивів, цінностей, формування почуття єдності, тотожності особистості, що відбувається впродовж життя [1].

Основними механізмами соціалізації дитини є імітація, яка передбачає її усвідомлене прагнення до копіювання, наслідування певної моделі поведінки оточуючих людей, до яких у дитини сформувалося позитивне емоційне ставлення; та ідентифікація, що є засвоєнням батьківської поведінки, установок та цінностей як своїх власних [8].

У спеціальній літературі визначені соціально-психологічні особливості аутичних дітей, серед яких – не сформовані соціальні, комунікативні та мовленнєві навички, що соціально не використовуються, порушення в структурі рольових та соціально-імітаційних ігор; низька синхронність і відсутність взаємності у спілкуванні; недостатня гнучкість мовленнєвого висловлювання; певний брак творчості та фантазії в мисленні; відсутність емоційної реакції на вербальні та невербальні спроби інших людей розмовляти з дитиною; порушене використання тональності та виразності голосу для модуляції спілкування; відсутність супроводжувальної жестикуляції, яка несе функцію посиленого та допоміжного значення при мовленнєвій комунікації [3].

Особливостями соціалізації аутичних дітей є виявлені нами під час експериментального дослідження порушення афілітації, що означає відсутність потреби у спілкуванні, в емоційних контактах, прагненні відчувати єдність з іншими людьми; дезадаптаційні труднощі, які проявляються в порушеннях процесу пристосування аутистичної особистості до змін життєвих умов, діяльності та оточення; надмірна афектація – удаваність, неприродність в поведінці, манерах, мовленні (олекц, ехолоалія, вокалізація); наявність психологічних бар'єрів (занепокоєння, страхи, фобії), що перешкоджають спілкуванню з іншими людьми; нерозуміння ними поведінки та психопатологічних реакцій аутичної дитини; соціальна та психологічна олекційн, викликана обмеженою можливістю засвоєння самостійної соціальної ролі. Поведінка аутичної людини інтерпретується оточуючими як нехтування нормами поведінки в соціумі і в подальшому призводить до її повної соціальної ізоляції. олекційної ъном процесів соціальної ідентифікації не спонукає аутичну людину до пошуку свого місця в соціальному середовищі. В її присутності не формується адекватний соціально-психологічний клімат з причин незрілості і недостатньої комунікабельності, адже аутична дитина не готова до спілкування і не має потреби в постійних контактах з оточенням; демонструє систематичну конфронтацію до людей, які хочуть її залучити до спільних заходів (ігор, змагань) з іншими дітьми. Вона негативно реагує на порушення її особистого простору (польова поведінка), реагуючи на це невербальною поведінкою (неадекватні рухи, експресія, жести, міміка, вокалізація, крики, пози тощо), що є проявами не тільки страждання і незадоволення аутичної людини, а й її дезорієнтацією в соціальній ситуації, основним засобом передачі інформації про відсутність намірів до спілкування. Для аутичної дитини є характерними труднощі олекційної ъно, що передбачає засвоєння нових цінностей, ролей, навичок замість тих, що недостатньо засвоєні або **застарілі**.

Разом з тим, люди, які налаштовані на соціальні контакти з аутичною дитиною, збентежено спостерігають за її обмеженими, стереотипними, рухами, неадекватними діями, дивними інтересами, чудернацькою поведінкою. Їх особливо вражає відсутність або заміщення ознак психічної діяльності, що якісно характеризують вік дитини: ігрова пасивність, байдужість до запропонованих іграшок, квітів, подарунків, сучасних страв, що люблять одні, квитків до цирку, театру тощо. В присутності аутичної дитини оточуючі ніяковіють, якщо на їх наполягання залучитися до будь-якої дії всупереч бажанню дитини вона на знак протесту мовчки і спокійно починає роздягатися, тим самим виказуючи своє невдоволення і позиціонуючи себе як окремий цілісний світ. В такі моменти вона демонструє свою систему потреб, бажань, нахилів, здібностей, дій, діяльностей, умов і подає іншим представникам соціуму сигнал, що знає про своє реальне існування в соціальному просторі у власному аутистичному вимірі.

Звісно, соціальне середовище не готове до взаємодії з особистістю, яка не бажає спілкуватися з дітьми та дорослими, грати з однолітками, уникає колективних заходів; яка не здатна піддатися колективним емоціям – сміху, радощам, гарному настрою тощо. А це означає, що діти з аутистичним спектром порушень стають соціально відчуженими від інших людей аутистичним стилем діяльності, за нашим визначенням – аутистичним психологічним захистом та індивідуально-відчуженим стилем спілкування із соціумом.

Соціалізація осіб зі спектром аутистичних порушень наразі є актуальною проблемою, розв'язання якої обумовлено тим, що в соціальній ситуації спостерігається низка суперечностей між такими чинниками:

- потребою суспільства в ефективно діючій системі корекційно-реабілітаційної роботи та недостатньо розробленою цілісною теорією її організації, відповідного технологічного та нормативно-правового забезпечення;
- необхідністю ранньої превентивної корекції та відсутністю системи виявлення і діагностики захворювання на початковому етапі;
- забезпеченням якості олекційної ъному послуг та використанням корекційних систем, передбачених для інших нозологій;
- важливістю інституціалізації та відсутністю розроблених форм і методів для різних навчально-виховних, а також спеціальних навчальних закладів;
- необхідністю підготовки фахівців до роботи з аутичними дітьми й їхніми родинами та відсутністю її теоретико-

методологічного обґрунтування й науково-методичного забезпечення.

Усунення зазначених суперечностей породжує комплекс завдань, вирішення яких пов'язано із визначенням особливостей та створенням психолого-педагогічних умов соціалізації дітей з аутистичним спектром порушень.

Ми розуміємо соціалізацію аутичної дитини як психолого-педагогічний процес її діяльності та спілкування, результат засвоєння й активного відтворення соціального досвіду, перебіг якого відбувається в умовах олекційної виховання, а отже – цілеспрямованого формування особистості. Це можливо за умов мультидисциплінарного (медико-психолого-педагогічного) характеру діагностики та корекції розвитку особистості [7].

У олекційної аутичних людей, які пройшли довгий і складний шлях олекційної виховного процесу, є професійні й особистісні досягнення. Шляхом створення умов для формування того чи іншого контуру типу структури психіки дитини практичний психолог-дефектолог отримує можливість цілеспрямовано впливати на розвиток її індивідуальності усуваючи протиріччя між окремими різнорівневими властивостями і, тим самим, гармонізуючи систему в цілому. Отже, оскільки самостійно позбавитися чинників, що впливають на особливості їхньої особистості аутичні люди не в змозі, їхній корекційний розвиток має здійснюватись за такими спеціально створеними психолого-педагогічними умовами:

- урахування характеру сімейного виховання, етнопсихологічного стилю родини, орієнтації на позитивний розвиток дитини, її індивідуальні особливості;
- розуміння всіма учасниками соціальної комунікації з аутичною дитиною (батьки, родичі, друзі сім'ї, тренери, інші люди з оточення дитини) про можливості негативних факторів їх особистого впливу на світосприймання, виникнення страхів, фобій, агресії та олекційної дитини;
- неможливість усамітнення дитини як таке, що всіх влаштовує і пояснює використання нею особливих прийомів впливу – провокації і маніпуляції, що є основними і свідомими інструментами досягнення бажаної мети;
- визначення структури індивідуальної діяльності дитини за її основними компонентами – мотиви, установки, планування, виконання, результат, перевірка (превентивний, біжучий та підсумковий самоконтроль), виправлення помилок;
- урахування ступеня значущості особистої діяльності дитини для задовільного психофізичного стану (настрій, тонус, спілкування, мовлення, поведінка, включення в гру тощо);
- супровід, підтримка та розвиток індивідуальної діяльності або дій дитини з метою уникнення афективних проявів, забезпечення спільної ефективної взаємодії з дорослими та однолітками;
- визначення та використання умінь, знань та навичок аутичної дитини в організації та проведенні основних олекційної видів діяльності;
- активізація пізнавальної діяльності під час прогулянок на природі, перегляду телевізійних програм, до яких у дитини сформована мотивація;
- вербалізація всіх практичних дій дитини, процесів її життєдіяльності та заохочення до співпраці з іншими людьми;
- використання морального досвіду близьких людей, зрозумілого для аутичної дитини у процесі олекційної виховання;
- надання можливостей користуватися засобами альтернативної комунікації, не нівелюючи їх діалогічними засобами мовлення;
- інтеграція аутичної дитини в усі державні суспільні заходи, що проводяться для дітей;
- створення для аутичної дитини екологічного середовища спілкування відповідно до її рівня розуміння різних типів ситуацій, що мотивувало б до участі в навчальному, ігровому, творчому, комунікативному процесах;
- забезпечення безперервного, систематичного, узгодженого та скоординованого між спеціалістом і батьками (опікунами) повноцінного емоційно забарвленого життя аутичної дитини з урахуванням рівня її тривоги, можливостей мовлення та розуміння нею ситуацій, до яких вона залучена;
- упередження можливих тривог, страхів, неадекватних реакцій аутичної дитини на незнайому ситуацію або на незрозумілу для неї поведінку людей;
- стимулювання мовленнєвих, інтелектуальних, творчих, спортивних тенденцій розвитку аутичної дитини та формування її когнітивних і креативних стилів;
- розуміння людьми, які оточують дитину, її внутрішнього стану, що завжди екстраполюється на її діяльність (дії), поведінку та спілкування.

Принципово важливим для реалізації цих умов є врахування соціально-психологічних параметрів міжособистісної взаємодії дорослого, який організовує і забезпечує процес олекційної виховання аутичної дитини і повною мірою відповідає за його кінцевий результат, який він сам індивідуально визначає для кожної

дитини, залежно від її віку, співвідношення первинного та вторинного порушення в аутистичній структурі особистості, особливостей ставлення батьків до діагнозу та прогнозу розвитку. Фахівець зі спеціальною освітою, який реалізує корекційну роботу в індивідуальній формі (допоки вона залишається основною), має бути активним суб'єктом нової практичної діяльності. Практичний психолог-дефектолог, до професійної компетенції якого входить забезпечення корекції, а, отже, змін в аутистичному стані дитини, приймає її як особистість, що розвивається з порушеннями, забезпечує адекватну взаємодію з нею відповідно до її аутистичного типу та сприяє розвитку інтегральної індивідуальності дитини з урахуванням її неоднаковості. Практикуючий психолог-дефектолог є суб'єктом аутистичної олекційної ьно, мотивація якої на першому етапі олекційної роботи повинна збігатися з особливо значущою на той момент діяльністю дитини або інтегруватися в неї.

Таким чином, професійна діяльність фахівця, який працює з аутичними дітьми, повинна мати інтегративний характер, забезпечувати взаємозв'язок багатьох психодинамічних та особистісних якостей – таких, як соціальна відповідальність, пластичність, комунікативні й організаторські здібності, що мають корелювати із соціальною сміливістю, стійкістю до стресів та вигорання в роботі з дитиною та її батьками.

Практичний психолог-дефектолог, виходячи з індивідуальних особливостей аутичних дітей, згідно з їх неповторним особистісним типажем, у процесі психолого-педагогічної діагностики розкриває когнітивні, олекцій, регуляторно-вольові стилі дитини та формує особистісну індивідуально-інтегральну позицію у ставленні до неї, водночас оцінюючи власні особистісні показники ефективної олекційної роботи. Її підсумком, насамперед, є прогностична цінність, що полягає в розробленні індивідуальних прогностично-корекційних програм, які враховують не тільки напрями подолання аутистичних розладів – напруження, тривожності, олекційної ьно, вербалізму, гніву, агресії і олекційної, але й є передумовою, психологічним інструментарієм для розвитку позитивних якостей і здібностей дитини, визначають стилі її провідної активності та особистості в цілому.

Таким чином, одним із важливих механізмів психологічного захисту аутичної дитини від настанови на її неуспішність у соціумі є заміщення та раціоналізація інформаційно-комунікативної, емоційно-комунікативної та регулятивно-комунікативної складових соціальної взаємодії на аутистичні особистісно-значущі захисні механізми. Виходячи з цього, ми визначаємо поняття соціально-екологічне середовище як психологічний фактор успішного формування змістовного компонента соціально-комунікативної діяльності дитини. В тих випадках, коли цей бік комунікації не створює для неї позитивної мотивації, а зовнішня мотивація не здатна надати особистісний смисл ситуації, виникає негативне емоційне передбачення, внаслідок чого діти з аутистичними порушеннями відмовляються від будь-якої діяльності взагалі, розуміючи це як вихід від ситуації **неуспішності**.

Дитина, якій властиві страхи, в умовах соціуму не може самостійно подолати комунікативні бар'єри – її спілкування з людьми вкрай обмежене. Коли однолітки здобувають якісні, такі необхідні для їхнього розвитку мовленнєві навички, вона усамітнюється і страждає. Їй бракує позитивних емоцій, якими сповнюються діти під час гри, коли розвивається їхнє мовлення; натхнення, яке стимулює активність і самостійність у мовленнєвих ситуаціях. Її засобом спілкування стає комп'ютер і телевізор, що надають мовленнєву інформацію, проте не вимагають діалогу. Так дитина остаточно усамітнюється.

Батьки дітей з аутистичним спектром порушень нерідко звертаються по допомогу до фахівців лише після того, як відхилення у її розвитку та поведінці стають очевидними для всіх. Почувши діагноз, багато з них почуваються безсилими, оскільки не знають, чим можна допомогти своїй дитині. Тому, працюючи з батьками цієї категорії дітей, потрібно ознайомлювати їх з особливостями розвитку аутичних дітей взагалі та їхньої дитини зокрема. Зрозумівши, чим конкретним відрізняється їхня дитина від інших, побачивши її сильні та слабкі сторони, батьки можуть спільно з психологом і педагогом визначити рівень вимог до неї, обирати основні напрями та форми роботи з нею.

Для закріплення контактів педагогів із батьками з метою надання ефективнішої допомоги дитині бажано, щоб близькі якомога частіше відвідували групу дитячого садка або класу, який відвідує дитина. Оскільки для неї типовим є страх перед зміною обстановки, відірваністю від близьких, бажано, щоб на початку занять або навчання, під час перерви, а в деяких випадках і на уроці, мама (тато, бабуся, дідусь) були поряд із дитиною.

Працюючи з аутичними дітьми, корекційні психологи, педагоги і батьки спільними зусиллями можуть розвинути їхню уяву, навчити ефективних способів спілкування з однолітками, а, отже, адаптувати дитину до умов навколишнього світу.

Основними цілями психокорекційної роботи нами визначені такі: переструктурування життєвого стереотипу і ціннісних настанов батьків аутичних дітей; створення сприятливого психоемоційного клімату в родині, спрямування їх на позитив.

Психолого-педагогічними умовами олекційної психопедагогічної роботи в родині (олекційної ьном вимір) є реконструкція батьківсько-дитячих взаємин; оптимізація подружніх і олекційної ьному x стосунків; гармонізація міжособистісних відносин між парами (мати з аутичною дитиною) і членами родини, членами родини та іншими (сторонніми) особами; корекція неадекватних поведінкових та емоційних реакцій батьків аутичних дітей; розвиток

комунікативних форм поведінки, що сприяють олекційному і самоствердженню дорослих, які виховують аутичну дитину; формування навичок соціальної взаємодії; особистісне зростання кожного з членів родини аутичної дитини під час корекційних занять. олекційному процес в родині має будуватися на основі індивідуально-диференційованого експериментального підходу до особистісних особливостей членів сім'ї, дитина яких страждає на аутизм.

Таким чином, нами виокремлено три підходи до визначення змісту соціалізації дітей з аутистичним спектром порушень.

При мультидисциплінарному підході взаємодія спеціалістів – лікаря, психолога, олекційної педагога, логопеда, реабілітолога виступає фактором соціалізації особистості і є державною соціальною системою діагностики прогнозу та корекції інтелектуальних, мовленнєвих, комунікативних, емоційно-регуляторних та інших порушень психічної сфери аутичної дитини.

Для кадрового підходу характерним є розуміння пріоритетної ролі майбутнього фахівця (психолога, олекційної педагога, логопеда) та забезпечення його професійної готовності, яка складається із декількох, в тому числі і соціальних компетентностей: інтелектуальної (змістової, діяльнісної, особистісної) та соціокультурної (комунікативної та креативної).

При олекційному (родинному) підході ми розглядаємо інститут батьків як окрему ланку цілісної, безперервної олекційної системної роботи з аутичною дитиною в умовах сім'ї, формування в батьків, сіблінгів, інших родичів свідомого, вираженого, оптимістичного погляду на успішну соціалізацію. Ключовою психолого-педагогічною умовою становлення родинного підходу є наступність в корекційно-виховній роботі між фахівцями та батьками аутичної дитини.

Разом з тим, нагальним є формування готовності суспільства до сприймання громадян з аутистичним спектром порушень як таких, що мають право на освіту, вибір професії, реалізацію своїх здібностей і духовних потреб. Важливу роль в цій роботі відіграють суспільство, фахівці і сім'я аутичної дитини, які створюють соціально-екологічні та психолого-педагогічні умови для досягнення нею успіхів впродовж усього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія / Навч.-метод. посібник // Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О – К.: Каравелла, 2009. – 216 с.
2. Интегральная индивидуальность человека и ее развитие / под ред. Б. А. Вяткина. – М.: Институт психологии РАН, 1999. – 328 с.
3. Лебединский В. В. Искаженное психическое развитие. Нарушения психического развития у детей / Лебединский В. В. – М.: МГУ, 1985. – С. 27–38.
4. Макхольд Р. Наш опыт в области аутизма: пер. с англ. / Р. Макхольд // Макхольд Р. Социокультурные и социально-психологические аспекты интеграции в общество лиц с тяжелыми и множественными нарушениями / Р. Макхольд, П. Макхольд; под ред. Н. Н. Соловьева. – Псков: [б. и.], 2004. – С. 86–97.
5. Островська К. О. Особливості соціально-психологічної допомоги сім'ям дітей з аутизмом : зб. наук. пр. / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – К. [б. в.], 2009. – Т. XI. – Ч. 2. – С. 118–127.
6. Парк К. Социальное развитие аутиста: глазами родителя / К. Парк // Московский психотерапевтический журнал. – 1994. – № 3. – С. 65–95.
7. Синьов В. М. Мультидисциплінарний (медико-психолого-педагогічний) характер діагностики і корекції розвитку особистості при порушеннях процесу соціалізації / В. М. Синьов // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: матеріали методол. семінару АПН України (Київ, 19 березня 2008 р.) / – К.: [б. в.], 2008. – С. 527–532.
8. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / Фрейд З. – М.: Наука, 1991. – 456 с.
9. Piven, J. A family history study of neuropsychiatric disorders in the adult siblings of autistic individuals / J. Piven, J. Gayle, G. Chase // Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. – 1990. – № 29. – P. 123 – 141
10. Prizant B. Facilitation communication : language apporoahes // handbook of Autism and Pervasive Development Disorders / B. Prizant, A. Schuler. – New York : John Wiley and Sons, [w. y.]. – P 214 – 267.